

**“BOBURNOMA” TOPONIMLARINING MADANIY
KONNOTATSIYASI: SEMIOTIK VA PSIXOLINGVISTIK TAHLILI**

Valijon Mamadjonov Alixanovich

Mustaqil tadqiqotchi

Nemis va fransuz tillari kafedrası

Namangan Davlat chet tillar instituti

Email: valijon.mamadjonov84@gmail.com

Tel: +99894 306 78 04

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23500215>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida qoʻllangan toponimlarning madaniy konnotatsiyasi semiotik va psixolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Andijon, Fargʻona, Oʻsh, Axsi, Samarqand, Kobul, Agra, Dehli va Panipat kabi geografik nomlarning asar matnidagi nominativ, emotsional-ekspressiv, tarixiy-assotsiativ va ramziy maʼnolari aniqlanadi. Toponimlarning Bobur xotirasi va ruhiy kechinmalari bilan bogʻlanishi, shaxsiy va jamoaviy tarixiy xotirani shakllantirishi hamda muallifning etnik-hududiy mansubligini ifodalashdagi vazifasi yoritiladi. Tahlil natijasida “Boburnoma” toponimlarining nostalgik mazmun, siyosiy hokimiyat, temuriylik merosi, etnik-hududiy identifikatsiya va tarixiy xotira kabi asosiy konnotativ qatlamlarga ega ekanligi asoslanadi. Shuningdek, geografik nomlar Boburning “Vatan va musofirlik”, “orzu va haqiqat”, “yoʻqotish va topish”, “oʻtmish va kelajak” kabi qarama-qarshi psixologik konseptlarga asoslangan shaxsiy mifologiyasini shakllantirishi koʻrsatib beriladi.

Kalit soʻzlar: “Boburnoma”, toponim, madaniy konnotatsiya, lingvokulturologiya, semiotika, psixolingvistika, tarixiy xotira, nostalgik mazmun, hududiy identifikatsiya, shaxsiy mifologiya.

Аннотация: В статье с семиотической и психолингвистической точек зрения анализируются культурные коннотации топонимов, употреблённых в произведении Захириддина Мухаммада Бабура «Бабур-наме». Определяются номинативные, эмоционально-экспрессивные, историко-ассоциативные и символические значения таких географических названий, как Андижан, Фергана, Ош, Ахси, Самарканд, Кабул, Агра, Дели и Панипат. Особое внимание уделяется

связи топонимов с личной памятью и психологическими переживаниями автора, их роли в формировании индивидуальной и коллективной исторической памяти, а также в выражении этнокультурной и территориальной идентичности Бабур. В результате анализа установлено, что топонимы «Бабур-наме» обладают такими основными коннотативными слоями, как ностальгическое содержание, политическая власть, тимуридское наследие, этнотерриториальная идентификация и историческая память. Географические названия рассматриваются также как элементы личной мифологии Бабура, построенной на противопоставлениях «Родина и чужбина», «мечта и действительность», «утрата и обретение», «прошлое и будущее».

Ключевые слова: «Бабур-наме», топоним, культурная коннотация, лингвокультурология, семиотика, психолингвистика, историческая память, ностальгия, территориальная идентичность, личная мифология.

Abstract: This article examines the cultural connotations of the place names used in Zahiriddin Muhammad Babur’s *Baburnama* from semiotic and psycholinguistic perspectives. It identifies the nominative, emotive, historical-associative and symbolic meanings of such geographical names as Andijan, Fergana, Osh, Akhsi, Samarkand, Kabul, Agra, Delhi and Panipat. Particular attention is paid to the relationship between toponyms and Babur’s autobiographical memory, emotional experience and territorial identity. The study demonstrates that the toponymic system of the *Baburnama* contains several major connotative layers, including nostalgia, political power, Timurid heritage, ethno-territorial identity and historical memory. Geographical names also function as elements of Babur’s personal mythology, constructed through such psychological oppositions as “homeland and exile”, “dream and reality”, “loss and acquisition”, and “past and future”. The findings confirm that the toponyms in the *Baburnama* serve not only as geographical references but also as semiotic signs reflecting the author’s worldview, emotional state and perception of historical continuity.

Keywords: *Baburnama*, toponym, cultural connotation, linguoculturology, semiotics, psycholinguistics, historical memory, nostalgia, territorial identity, personal mythology.

Kirish

“Boburnoma” o‘zbek mumtoz adabiyoti, tarixnavisligi va geografik tafakkurining noyob yodgorliklaridan biridir. Asarda XV asr oxiri va XVI asr boshlarida Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Shimoliy Hindistonda yuz bergan tarixiy-siyosiy voqealar muallifning bevosita kuzatuvlari asosida bayon qilingan. Asar voqealari shartli ravishda Movarounnahr, Kobul va Hindiston davrlariga bo‘linadi.

“Boburnoma”ning muhim xususiyatlaridan biri geografik nomlarning nihoyatda ko‘p va turli funksiyalarda qo‘llanishidir. Bobur shahar, viloyat, qishloq, tog‘, daryo, dovon va bog‘ nomlarini tilga olish bilan cheklanmaydi. U geografik makonlarning tabiati, iqlimi, aholisi, tarixiy o‘rni, siyosiy ahamiyati hamda o‘zida uyg‘otgan ruhiy kechinmalarini ham batafsil tasvirlaydi. Shu sababli asardagi toponimlar tarixiy-geografik ma’lumot beruvchi nominativ birlik bo‘lish bilan birga, murakkab madaniy-semiotik belgi vazifasini bajaradi.

Madaniy konnotatsiya toponimning asosiy lug‘aviy-nominativ ma’nosi ustiga qatlanadigan emotsional, tarixiy, ijtimoiy, siyosiy va ramziy mazmunlar majmuidir. Geografik nom muayyan shaxs yoki jamoa ongida oddiy makon ko‘rsatkichidan tarixiy xotira belgisi, muqaddas hudud, siyosiy markaz yoki hissiy kechinmalar timsoliga aylanishi mumkin. Shu jihatdan, “Boburnoma”dagi toponimlarning ma’nosini faqat etimologik yoki geografik yondashuv asosida o‘rganish yetarli emas.

Mazkur maqolaning maqsadi “Boburnoma” toponimlarining madaniy konnotatsiyasini semiotik va psixolingvistik jihatdan tahlil qilish, geografik nomlarning Bobur shaxsiy xotirasi, ruhiy holati, siyosiy qarashlari va tarixiy tafakkurini ifodalashdagi vazifasini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot davomida tavsifiy, kontekstual, lingvokulturologik, semiotik, psixolingvistik va oppozitiv tahlil usullaridan foydalanildi. Toponimlarning ma’nosi ular qatnashgan tarixiy voqea, matniy qurshov, muallif bahosi va emotsional munosabat bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganildi.

Asosiy qism

Semiotik nuqtayi nazardan toponim muayyan geografik obyektни anglatuvchi til belgisi hisoblanadi. Biroq badiiy-tarixiy matnda uning funksiyasi nominativ vazifa bilan cheklanmaydi. Toponim matn tarkibiga kiringach, o‘zi bilan bog‘liq tarixiy voqealar, etnik munosabatlar, siyosiy jarayonlar, urf-odatlar va shaxsiy xotiralarni ham faollashtiradi.

“Boburnoma”da geografik makon uch asosiy semiotik vazifani bajaradi:

1. Referensial vazifa - voqea sodir boʻlgan aniq joyni koʻrsatadi.
2. Tarixiy-madaniy vazifa - muayyan hududning tarixi, aholisi va madaniy xususiyatlarini ifodalaydi.
3. Emotsional-psixologik vazifa - muallifning joyga nisbatan munosabati, sogʻinchi, quvonchi, iztirobi yoki faxrini aks ettiradi.

Masalan, Andijon nomi geografik jihatdan Fargʻona vodiysidagi shaharni bildiradi. Bobur tafakkurida esa u bolalik, ota merosi, ilk hukmdorlik, ona yurt va yoʻqotilgan makon obrazlarini birlashtiradi. Samarqand siyosiy markaz boʻlish bilan birga, temuriylar merosi va amalga oshmagan tarixiy orzuning belgisi sifatida namoyon boʻladi. Kobul yangi siyosiy tayanch, Agra esa yangi saltanat va hayotning yakuniy bosqichini ifodalaydi.

Shunday qilib, “Boburnoma”dagi toponimlar geografik obyektning til belgisi boʻlishdan tashqari, muallif xotirasi va tarixiy tafakkurini faollashtiradigan madaniy kod sifatida ham xizmat qiladi.

Psixolingvistik jihatdan toponim inson xotirasida muayyan obraz, holat, voqea va hissiy tajriba bilan birikadi. Biror joy nomining eshutilishi yoki matnda tilga olinishi shaxs ongida shu joy bilan bogʻliq assotsiativ maydonni faollashtiradi. Bu jarayon avtobiografik xotira, emotsional xotira va fazoviy tasavvurning oʻzaro munosabati orqali amalga oshadi.

Boburning hayot yoʻli bir hududdan boshqasiga koʻchish, saltanat uchun kurash, vatanni yoʻqotish va yangi davlat barpo etish jarayonlari bilan bogʻliq. Shu sababli uning til ongida toponimlar oʻziga xos “ruhiy xarita”ni shakllantirgan.

Assotsiativ tizimda bir toponim bir nechta psixologik maʼnoni oʻzida birlashtirishi mumkin. Masalan, Samarqand bir vaqtning oʻzida ham siyosiy orzu, ham ajdodlar merosi, ham muvaffaqiyatsizlik va ayriliq xotirasini ifodalaydi. Demak, asardagi toponimlarning psixolingvistik mazmuni bir qatlamli emas, balki koʻp komponentli assotsiativ tuzilishga ega.

Nostalgik mazmun “Boburnoma” toponimlarining eng kuchli konnotativ qatlamlaridan biridir. Vatandan ayrilgan va umrining katta qismini Movarounnahrda tashqarida oʻtkazgan Bobur uchun tugʻilib

o‘sgan joylarning nomlari oddiy geografik belgilar emas, balki bolalik, xotira, ona yurt va yo‘qotilgan osoyishtalikning ramziy ifodasidir.

Andijon: Andijon Bobur xotirasida ona yurtning markaziy timsolidir. Boburning yoshligi shu shaharda o‘tgan. Otasi Umarshayx Mirzo vafot etgach, u o‘n ikki yoshida Farg‘ona taxtiga o‘tirgan. “Boburnoma”ning dastlabki sahifalarida Andijonning geografik o‘rni, tabiati, hosili, qal’asi va aholisi haqida batafsil ma’lumot berilishi muallifning mazkur shaharga alohida e’tibor bilan qaraganini ko‘rsatadi[1.28-36].

Andijon toponimining psixologik mazmuni Boburning siyosiy faoliyati davomida yanada murakkablashadi. Shahar bir tomondan tug‘ilish va kamol topish makoni bo‘lsa, ikkinchi tomondan yo‘qotilgan mulk, qaytish istagi va amalga oshmagan orzular timsolidir. Bu xususiyat Andijonni Bobur shaxsiy mifologiyasida “yo‘qotilgan jannat” arxetipiga yaqinlashtiradi.

Farg‘ona, O‘sh, Axxi va Marg‘ilon: Farg‘ona nomi Bobur uchun faqat siyosiy hududni emas, balki ona yurtning yaxlit geografik-madaniy obrazini anglatadi. O‘sh, Axxi va Marg‘ilon kabi toponimlar esa ushbu obrazning alohida qismlari sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning har biri muallif xotirasida muayyan voqea, manzara, harbiy yurish yoki bolalik taassuroti bilan bog‘langan.

Bu toponimlarning matnda qayta-qayta tilga olinishi Boburning fazoviy xotirasida Farg‘ona vodiysi alohida ruhiy markaz bo‘lganidan dalolat beradi. Ular orqali muallif o‘zining kelib chiqishi, ota merosi va tarixiy ildizlariga qaytadi.

Bog‘ va Vatan konsepti: Boburning Hindistonda bog‘lar barpo etishi ham uning Markaziy Osiyo tabiatiga bo‘lgan sog‘inchi bilan bog‘liq holda talqin qilinishi mumkin. Bobur yaratgan bog‘lar begona makonni o‘zlashtirish, uni xotiradagi Vatan manzarasiga yaqinlashtirish va ruhiy muvozanatni tiklash vositasi vazifasini bajargan.

Shu jihatdan bog‘ obrazi Bobur tafakkurida faqat me’moriy-landshaft hodisasi emas, balki Vatan modelining yangi geografik muhitda qayta yaratilishidir. Kobul va Agrada barpo etilgan bog‘lar uning estetik ideali hamda vatan sog‘inchining moddiy ifodasiga aylangan[2].

Bobur shoir va tarixchi bo‘lish bilan bir qatorda, yirik davlat arbobi, sarkarda hamda yangi sulola asoschisi edi. Shu sababli “Boburnoma”dagi

ko‘plab toponimlar siyosiy hokimiyat, hududiy nazorat, qonuniy vorislik va davlat qurilishi bilan bog‘liq konnotatsiyaga ega.

Samarqand: Samarqand Bobur uchun oliy siyosiy hokimiyat, temuriylar merosi va tarixiy qonuniylik ramzi hisoblanadi. Uning Samarqandni egallash uchun olib borgan kurashlari shunchaki bir shaharni qo‘lga kiritish istagi emas edi. Samarqand Amir Temur davlatining poytaxti sifatida Boburning siyosiy tafakkurida ajdodlar saltanatini tiklash g‘oyasi bilan bog‘langan.

Bobur 1497-yilda yetti oylik qamaldan so‘ng Samarqandni egallagan, biroq iqtisodiy va siyosiy qiyinchiliklar tufayli uni uzoq vaqt o‘z tasarrufida saqlab qola olmagan. Samarqand uchun olib borilgan keyingi kurashlar ham uning siyosiy hayotida chuqur iz qoldirgan.

Semiotik jihatdan Samarqand quyidagi ma’nolarni birlashtiradi: ajdodlar merosi; siyosiy qonuniylik; temuriylar poytaxti; amalga oshmagan orzu; mag‘lubiyat va matonat; tarixiy qaytish istagi.

Shu sababli Samarqand “Boburnoma”ning eng murakkab siyosiy va psixologik toponimlaridan biridir.

Kobul: Kobul Bobur hayotida yangi siyosiy bosqichning boshlanishi bilan bog‘liq. Movarounnahrdagi muvaffaqiyatsizliklardan keyin u 1504-yilda Kobulni egallab, mustaqil siyosiy hokimiyat barpo etishga kirishgan. Ushbu voqeadan boshlab Kobul quvg‘indan qutulish, siyosiy qayta tiklanish va yangi imkoniyatlar makoniga aylangan[3].

Kobul Bobur til ongida “topilgan panoh” konseptini shakllantiradi. Agar Andijon yo‘qotilgan Vatan bo‘lsa, Kobul qayta tiklangan barqarorlik va yangi vatandir. Bobur Kobulda davlat boshqaruvini mustahkamladi, bog‘lar barpo etdi va Hindistonga yurishlar uchun siyosiy-harbiy zamin tayyorladi.

Panipat, Dehli va Agra: Panipat toponimi Bobur hayotidagi hal qiluvchi siyosiy va harbiy burilish ramzidir. 1526-yil aprel oyida yuz bergan jangda Bobur Ibrohim Lo‘diy qo‘shinini mag‘lub etib, Shimoliy Hindistonda yangi davlat barpo etish imkoniyatini qo‘lga kiritdi.

Panipat “g‘alaba va yangi davr”ning semiotik belgisi bo‘lsa, Dehli hokimiyatning tarixiy-siyosiy markazini, Agra esa yangi saltanatning amaliy markazi va qarorgohini anglatadi. “Boburnoma”ning Hindiston qismida ushbu hududlar siyosiy voqealar, harbiy yurishlar va davlat qurilishi jarayonlari bilan bog‘liq holda tasvirlanadi[4].

Mazkur geografik nomlar Boburning hayot yoʻlida quyidagi semantik ketma-ketlikni shakllantiradi:

“Boburnoma” toponimlari Boburning etnik, madaniy va sulolaviy mansubligini ifodalovchi vosita sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda zamonaviy milliy identitet tushunchalarini XVI asr muhitiga toʻgʻridan-toʻgʻri tatbiq etish maqsadga muvofiq emas. Bobur oʻzini, avvalo, temuriy shahzoda va turkiy adabiy-madaniy anʼana vakili sifatida namoyon qiladi[5].

Andijon, Fargʻona, Oʻsh, Axsi va Toshkent Boburning turkiy til, Markaziy Osiyo madaniy muhiti va ona yurt bilan bogʻliqligini ifodalaydi. U Hindistonda forsiy va hindiy madaniyatlar bilan muloqotda yashagan boʻlsa-da, oʻz xotiralarini eski oʻzbek, yaʼni chigʻatoy tilida yozgan.

Toponimlarga berilgan batafsil taʼriflar muallifning oʻz vatani geografiyasini nafaqat yaxshi bilganini, balki uni til vositasida saqlashga intilganini ham koʻrsatadi. Bu jihatdan toponimlar hududiy xotiraning lingvistik vositasiga aylanadi.

Samarqand, Kesh va Shahrisabz kabi geografik nomlar Boburning temuriylik nasl-nasabi hamda Amir Temur siyosiy merosiga aloqadorligini ifodalaydi. Samarqandni egallashga boʻlgan intilish ham Boburning tarixiy vorislik va siyosiy qonuniylik haqidagi qarashlari bilan bogʻliq[6].

Ushbu toponimlar asarda oddiy shaharlar sifatida emas, balki sulolaviy xotiraning tayanch nuqtalari sifatida namoyon boʻladi. Binobarin, hududiy identifikatsiya etnik mansublik bilangina cheklanmaydi, balki sulolaviy va siyosiy identitetni ham oʻz ichiga oladi.

Xulosa

“Boburnoma”dagi toponimlarning semiotik va psixolingvistik tahlili geografik nomlar asarda oddiy nominativ birlik sifatida emas, balki murakkab madaniy kod, tarixiy xotira belgisi va shaxsiy kechinmalar ifodasi sifatida qoʻllanganini koʻrsatadi.

Asardagi toponimlarning madaniy konnotatsiyasi quyidagi asosiy qatlamlarda namoyon boʻladi:

“Boburnoma”dagi toponimlarning madaniy konnotatsiyasi bir-biri bilan uzviy bogʻlangan bir necha mazmuniy qatlamlarda namoyon boʻladi. Nostalgik qatlamda Andijon, Fargʻona, Oʻsh va Axsi kabi geografik nomlar ona yurt, bolalik xotiralari hamda yoʻqotilgan osoyishtalik timsoli sifatida gavdalanadi. Siyosiy qatlamda esa Samarqand, Kobul, Dehli va Agra

hokimiyat, siyosiy qonuniylik, davlat barpo etish va sulolaviy davomiylikni ifodalovchi ramziy makonlarga aylanadi. Etnik-hududiy qatlam Markaziy Osiyo toponimlari orqali Boburning turkiy-madaniy muhitga mansubligi, temuriylik merosiga sodiqligi va tarixiy ildizlari bilan aloqadorligini ko’rsatadi. Tarixiy xotira qatlamida Axxi, Samarqand, Panipat, Agra va Kobul kabi joy nomlari muallifning shaxsiy hayoti, ajdodlar taqdiri hamda sulolaviy tarix bilan bog’liq voqealarni mujassamlashtiradi[7]. Psixologik qatlamda esa geografik nomlar Boburning sog’inch, yo’qotish, umid, g’alaba, mag’lubiyat va ruhiy jihatdan o’zini qayta tiklash kabi murakkab kechinmalarini ifodalovchi muhim vosita vazifasini bajaradi. Shu tariqa, asardagi toponimlar oddiy geografik nomlar doirasidan chiqib, Boburning shaxsiy xotirasi, siyosiy qarashlari, tarixiy tafakkuri va ruhiy olamini yorituvchi ko’p qatlamli madaniy-semiotik belgilarga aylanadi.

“Boburnoma” toponimlari Boburning shaxsiy mifologiyasini shakllantirib, uning hayot yo’lini “Vatan va musofirlik”, “orzu va haqiqat”, “yo’qotish va topish”, “o’tmish va kelajak” kabi qarama-qarshi konseptlar orqali aks ettiradi. Bu holat toponimlarning badiiy-tarixiy matndagi ma’nosi muayyan hududni ko’rsatish bilan cheklanmasligini, balki muallif ruhiyati va tarixiy dunyoqarashini ochib beruvchi vositaga aylanishini tasdiqlaydi.

Shunday qilib, “Boburnoma”dagi har bir toponim oddiy geografik belgi emas, balki Bobur qalbining bir parchasi, uning orzu-umidlari, g’alaba va mag’lubiyatlari, ayriliq iztirobi va tarixiy tafakkuri muhrlangan ma’naviy yodgorlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobur, Z. M. Boburnoma. Nashrga tayyorlovchilar: S. Hasanov, O. Jo’raboyev. Mas’ul muharrir J. Eshonqulov. Toshkent: O’zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti, 2019.
2. Kilichev, B. E., Shabonova, G. A. “Boburnoma” asaridagi ayrim toponimlarning etimologiyasi haqida // Ilmiy maqola. 2023. DOI: 10.5281/zenodo.7670209.
3. Abdusalomova, M., Yoqubov, J. “Boburnoma”da toponimlar tavsifi// *Interpretation and Researches*. 2023. №21.
4. Qorayev, S. Toponimika. Toshkent: O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006.

5. **Sharipov, A.** Toponymic information in "Babur Nama": A linguistic and cultural analysis // *Sharq jurnal*i. – 2024. – № 1. – B. 71-75. DOI: 10.5281/zenodo.15098031.
6. **Muminova, M.O.** Issues of Translation of Toponyms in "Baburnoma" // *JournalNX*. – 2021. – Vol. 7. – P. 187-190.
7. **Otajonov, N.** The problems of development and continuity of the translations of the "Memories of Bobur" // *Academic research in educational sciences*. – 2022. – № 9 (100). – B. 207-215. IDR: 140299242.
8. **Abdullayeva, B.** "Boburnoma"ning xorijiy tillarga tarjima qilinishi // *ToshDO‘TAU konferensiyalari*. – 2026. – B. 122-126.
9. **Ishanjanova, M.S.** Lexicographic study of Baburnoma's translations // *Zenodo*. – 2023. – DOI: 10.5281/zenodo.7809493.